

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу **Резги Куідера**
«Національна ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей
Алжиру (XI ст. – 1830 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
архітектури зі спеціальності 18.00.01 – Теорія архітектури. Реставрація
пам'яток архітектури.

Проведений аналіз дисертації Резги Куідера «Національна ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру (XI ст. – 1830 рр.)» дозволив підтвердити актуальність теми дослідження, ступінь обґрунтованості основних наукових положень і висновків, розроблених автором практичних рекомендацій, наукової новизни, практичного значення роботи, а також оцінити рівень проведеного дослідження в цілому.

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Як зазначив у вступі автор, в Алжирі збереглась унікальна спадщина ісламської архітектури, яка сформувалась на стику багатьох культур.

Сьогодні джерельна база, присвячена ісламській архітектурі різних країн світу, є досить розгалуженою, однак не можна не погодитись з пошукувачем, що порівняно з мечетями інших мусульманських країн, мечеті Алжиру відомі значно менше. Водночас мечеті Алжиру становлять унікальне явище внаслідок свого мультикультуралізму.

Література, присвячена мечетям Алжиру, обмежується переважно арабськими і франкомовними виданнями, що значно звужує коло читачів. В існуючих наукових джерелах основна увага приділена історичній періодизації, пов'язаній зі зміною правлячих династій, але не простежено особливості архітектурної періодизації, зумовленої змінами в розплануваннях, об'ємно-просторовій композиції, пропорціях, формах елементів і декоративному оздобленні історичних мечетей. Водночас попередниками не аргументовано одночасний вплив історичних подій, етнографічних і природно-кліматичних особливостей на мечеті різних регіонів і не доведено, як ці чинники сприяли

регіональній своєрідності мечетей різних регіонів, а відтак не розроблено узагальнених схем архітектурного розвитку мечетей Алжиру з урахуванням періодизації та етнографічного районування. І, нарешті, основним завданням представленого дослідження є необхідність сформулювати ознаки національної самобутності ісламської архітектурної школи Алжиру і визначити місце ісламської архітектурної школи Алжиру в світовій спадщині ісламу.

Слід відзначити зацікавленість Резги Куїдера у виборі теми і обізнаність з матеріалом. Поглиблення знань про архітектуру історичних алжирських мечетей пов'язане із збереженням ісламської спадщини і водночас з відродженням спадкоємності традицій у новозбудованих мечетях, оскільки цей процес був перерваний тривалим періодом французької колонізації. На жаль, помітно, як недостатнє розуміння регіональних особливостей архітектури історичних мечетей шкодить процесу їхнього збереження та здійсненню пам'яткоохоронних і реставраційних заходів. Водночас Держава Алжир провадить активну політику в галузі охорони і реставрації спадщини ісламської архітектури, що регламентується законами і державними програмами. Наведені аргументи доводять актуальність та своєчасність дисертаційного дослідження Резги Куїдера, предметом якого обрано національну ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.-1830 рр.

Наукова новизна одержаних результатів

Об'єктивно оцінюючи найважливіші досягнення представленої дисертації, слід звернути увагу на тих результатах дослідження, які мають вагому наукову новизну.

Насамперед, заслуговує науковій увазі обґрунтування архітектурної періодизації мечетей Алжиру з характеристикою кожного періоду (1 період – поєднання арабських, берберських, персидських впливів, поширення колонного типу мечеті, 2 період – вплив андалузської архітектури, поява більшого декорування, 3 період – перевага функціональності в побудові мечетей, остаточне формування мечеті магрибського типу, 5 період – вплив іспано-португальських будівельних традицій, декорування, 6 період – період еkleктизму і змішування традицій під час османського панування).

По-друге, цінними є сформульовані визначальні ознаки національної самобутності (колонний тип безкупольної мечеті з призматичним кількаярусним мінаретом або з звуженим догори мінаретом з гострокутними елементами завершення) і зовнішні впливи (арабські, давньоримські, персидські, андалузські, візантійські, османські) в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.– 1830 рр.

Третє, цінним з теоретичних позицій є створення цілісної картину розвитку ісламської архітектури на теренах Алжиру (виділено регіони з виявленням ознак національної самобутності в архітектурі на кордоні з Марокко і в долині р.Мзаб та регіони з поєднанням мультикультуралізму в архітектурі на узбережжі Середземномор'я та на кордоні з Тунісом).

Четверте, цінним в практичному аспекті є удосконалення планувальних схем мечетей та типів об'ємно-просторових композицій мечетей, розроблення методичних підходів в дослідженні мечетей Алжиру з урахуванням чинників впливу і залученням методики системно-структурного аналізу і розроблення практичних рекомендацій з будівництва нових мечетей в традиційних магрибських формах.

Вважаю, що наукова новизна одержаних результатів сформульована логічно і закономірно, а перелік її складових та їх ознаки відповідають нормативним вимогам.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Об'єктивне ознайомлення з текстом дисертації Резги Куїдера дозволяє стверджувати, що пошукувач розробив науково-теоретичну основу для дослідження, здійснення пам'яткоохоронних заходів, реставрації і нового будівництва мечетей в національних магрибських і хариджитських формах у різних регіонах Алжиру. Робота є структурованою і логічно викладеною.

В дисертації використано в якості базового існуючий науковий досвід вивчення специфіки релігійного вчення ісламу у сунітів, канонічної основи проектування і будівництва мечетей, історії, етнографічних, культурних та архітектурних традицій Алжиру.

Необхідно відмітити обґрунтованість висновків до окремих розділів і загальних висновків дисертації, які базуються на проведених натурних обстеженнях історичних мечетей, емпіричних методах дослідження, вибраному в якості основного методі системно-структурного аналізу, описано системний підхід до дослідження архітектури мечетей розроблено структурно-логічні моделі, визначено принципи і методи збереження ісламської архітектурної спадщини Алжиру у відповідності до державної політики.

Автор виклав доказову базу того, що на території Алжиру історично сформувались регіони з архітектурно-будівельними традиціями, які виражають національну ідентичність, і регіони з домінуванням тенденцій мультикультуралізму, що зумовило відмінності в архітектурному образі мечетей різних регіонів. Також аргументовано витоки мечетей магрибського і хариджитського типів від оборонних фортець, доведено, що найбільш стійким до змін виявився мінарет магрибського типу.

Дисертація складається з анотацій (20 стор.), зі словника спеціальних термінів (6 стор.), вступу, чотирьох розділів з висновками до них, загальних висновків, які викладено на 204 сторінках, з них 147 сторінок основного тексту, 57 сторінок таблиць, списку використаної літератури (107 позицій) і додатків про впровадження результатів дисертації в наукову діяльність (5 стор.), перелік публікацій здобувача і джерела ілюстрацій.

Такі результати свідчать про ґрунтовне дослідження ознак національної ідентичності та зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.-1830 рр., а також високий рівень наукової підготовки дисертанта.

Практичне значення результатів досліджень

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані:

– в релігійних інституціях – для доповнення свідчень про мечеті на теренах країни з метою їх охорони і здійснення ремонтно-реставраційних заходів;

– у пам'яткоохоронних установах – для розробки комплексних програм збереження ісламської архітектурної спадщини на теренах Алжиру і включення їх до світових пам'яткоохоронних програм;

- у наукових установах: для уточнення інформації про мечеті Алжиру, для визначення ознак регіональної своєрідності мечетей;
- в новому будівництві: для будівництва мечетей з урахуванням національних традицій і регіональних особливостей;
- в учбовому процесі: для навчання студентів-архітекторів, мистецтвознавців, істориків, богословів.

Аналіз змісту та завершеності дисертації

У вступі ґрунтовно сформульовано актуальність теми, науково визначено основну мету, яка відповідає зазначеній темі дослідження та розкрита у задачах дослідження, визначено об'єкт та предмет дослідження, наведено публікації пошукувача та апробацію наукових розробок. Аргументовано окреслено застосування в роботі наукових дослідницьких методів.

У першому розділі **“Сучасний стан та проблеми дослідження мечетей Алжиру”** автор сформулював визначальні ознаки мечеті та проаналізував стан їх дослідження, проаналізував вплив історичних, релігійних та природно-кліматичних умов на формування ісламської архітектурної школи Алжиру, звернув увагу на релігійну канонічну основу ісламу, що вкупі дозволило перейти до формування регіональних особливостей формування ісламської архітектури Алжиру. Вперше було проведено порівняльний аналіз історичних періодів, які визначаються зміною правлячих династій, і архітектурних періодів будівництва мечетей, які визначаються певними архітектурними та конструктивними змінами. Це дозволило проаналізувати процес становлення та розвитку ісламської архітектурної школи Алжиру на тлі історичних змін, постійної зміни правлячих династій, а також під впливом специфічних природно-кліматичних умов та етнічних особливостей.

Автор аргументував, що на ранніх періодах формування ісламська архітектурна школа Алжиру знаходилась під впливом давньоримської та арабської архітектури, частково під перськими впливами, але поступово в ній відчутнішими ставали суто національні ознаки, і саме тому основні хронологічні рамки дослідження – це період максимального вираження саме національної складової в ісламській архітектурі. Простежено походження

мечетей магрибського типу від фортифікаційних споруд і поступовий відхід від функціональності до декорування на більш пізніх періодах, що спостерігається в інших ісламських архітектурних школах світу.

Аргументовано, що історична періодизація склалася відповідно до зміни правлячих династій, а архітектурна періодизація виявляє періоди, коли відбувались зміни в розплануванні, об'ємно-просторовій композиції, формах елементів, зміні конструктивних схем чи декоруванні мечетей різних періодів.

На основі такого всебічного аналізу визначено проблеми і основні задачі дослідження.

В другому розділі **“Основи методології дослідження мечетей Алжиру”** автор описує системний підхід до дослідження архітектури мечетей, на основі якого розроблено структурно-логічні моделі, визначено принципи і методи збереження ісламської архітектурної спадщини Алжиру у відповідності до державної політики.

Аргументом для вибору в якості основного методу системно-структурного аналізу є те, що цей метод дозволяє проаналізувати об'єкт дослідження на різних ієрархічних рівнях, визначити спільне і відмінне між мечетями різних періодів, а також між мечетями одного періоду і між мечетями різних країн на рівні композиційної побудови, архітектурно-конструктивних систем, інтер'єру, видів монументально-декоративного мистецтва. Мечеті аналізуються від укрупненого містобудівного рівня (розташування в міському середовищі) до об'єктного (планування, композиційна побудова) і поелементного (складові елементи наземної частини мечеті, конструктивні системи, декоративне оздоблення фасадів і інтер'єрів). Потім співставляються ознаки мечетей на різних ієрархічних рівнях з архітектурною періодизацією і географією розташування, що дозволяє визначити національні ознаки та зовнішні впливи в ісламській архітектурній школі Алжиру. Вкупі це дозволяє аргументовано визначити ті типи мечетей, які репрезентують національну ідентичність архітектурної школи Алжиру, і ті, які уособлюють тенденції мультикультуралізму в архітектурі.

Доведено, що вибрана методика дослідження сприятиме створенню джерельної бази для здійснення комплексних пам'яткоохоронних і реставраційних заходів, а також для проектування сучасних мечетей в національних формах, оскільки уряд Алжиру здійснює комплексні заходи з відродження втрачених в період французької окупації Алжиру ознак національної ідентичності, сприяти відновленню втраченої спадкоємності розвитку ісламської архітектурної школи Алжиру.

В третьому розділі **“Містобудівні, планувальні та композиційні особливості мечетей Алжиру”** автор проаналізував мечеті різних історичних міст з точки зору їх особливої ролі в міському середовищі, проаналізовано специфічні принципи утворення історичних міст-фортець (касб) Алжиру, основні планувальні рішення мечетей і принципи побудови об'ємно-просторової композиції.

Серед важливих результатів цього розділу є те, що автор виявив такі специфічні прийоми розташування мечетей в міському середовищі. Аргументовано той факт, що оскільки історичні мечеті зводились в містах-фортецях з середньовічною нерегулярною системою вулиць, розташування багатьох мечетей не відповідає сучасним прийнятим в світі нормам евакуації.

Автор довів на прикладах основних міст-центрів ісламського будівництва в Алжирі, що в їх основі завжди була укріплена фортеця-касба з системою середньовічної вуличної мережі, причому в місті завжди була головна мечеть.

Зазначено, що кардинальна зміна міського каркасу відбулась за часів французької колонізації, в результаті чого на місці безсистемної середньовічної забудови з'явилося регулярне розпланування з широкими прямими бульварами, прямокутними кварталами і площами. Це було більш оптимальним з точки зору евакуаційних норм, однак не відповідало історичним традиціям країни.

Проаналізувавши містобудівний аспект розташування мечетей в міському середовищі, Р.Куїдер аналізує характерні типи планів мечетей з точки зору архітектурної періодизації і географії розташування. Він встановив, що в мечетях Алжиру зустрічається два основних типи планувань мечетей – арабського колонного типу з навами паралельними кіблі та з навами

перпендикулярними кіблi i тип османської багатокупольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором i обхідними галереями.

Окремим аспектом дослідження є специфіка малодосліджених хариджитських мечетей в долині р.Мзаб, зокрема зазначено походження їх планів від арабського типу колонної мечеті, однак в мечетях хариджитів внутрішній простір розділений на кілька осібних молільних приміщень, розділених стінами.

Такий комплексний аналіз дозволив автору простежити, як відбувалась трансформація планувань: від основного арабського типу плану колонної мечеті на ранньому періоді шляхом поступової модифікації, появою нашарувань інших культур, в тому числі давньоримської, візантійської, османської. В результаті сформувались два основні типи планів колонних мечетей. Водночас Р.Куїдер звертає увагу, що актуальним є питання удосконалення нормативна база розрахунку чисельності вірних в історичних мечетях, велика кількість мечетей не відповідає сучасним протипожежним i евакуаційним нормам. Це вимагає продовження дослідження з метою визначення категорій охоронних зон навколо історичних мечетей, цінності навколишньої забудови з можливістю знесення малоцінних будівель i вивільнення простору.

Проаналізувавши генезу планувань, автор аналізує об'ємно-просторову композицію i аргументує, що специфіка об'ємно-просторової композиції мечеті магрибського типу полягає в тому, що наявність купола для неї нехарактерна, роль його набагато менше, ніж в мечетях османської ісламської школи, натомість застосовується принцип контрастного поєднання горизонтального простого об'єму мечеті з вертикаллю мінарету, що складається з кількох зменшених догори i поставлених одна на одну призм. Зазначено спорідненість об'ємно-просторової композиції мечетей магрибського типу з історичними фортифікаціями. Про те, що мінарет був водночас i стратегічним об'єктом, свідчить той факт, що мечеті ранніх періодів часто знаходились в складі фортець i стояли на найвищому пагорбі (це також стосується i хариджитських мечетей).

Здійснено пропорційний аналіз мінаретів характерного магрибського типу і встановлено, що в його основі лежить сторона квадрату плану основи. На протязі формування і розвитку типів мінаретів магрибського типу вони поступово стають більш масивними, за часів османського панування спрощуються і набувають узагальненого характеру.

На основі аналізу композицій мечетей в різних регіонах Алжиру автор доводить факт формування ісламської архітектурної школи безпосереднім впливом мультикультуралізму, що призвело до одночасного існування в межах країни об'ємно-просторових композицій автентичного характеру запозичених з інших культур, і стверджує, що найбільше ознаки національної ідентичності виражені в мечетях м. Тлемсен.

Зазначено, що в мечетях османської доби об'ємно-просторова композиція позбавляється своєї первісної ідеї фортифікаційного характеру, відбувається одночасне поєднання місцевих і привнесених османами композиційних прийомів, що кардинально змінює образ споруди і її сприйняття.

В четвертому розділі **“Характеристика елементів мечетей Алжиру, особливості конструкцій та декору”** відповідно до розроблених структурно-логічних моделей автор аналізує основні форми елементів, конструктивні системи та декор, і на основі висновків попередніх розділів і розділу чотири визначає ознаки регіональної своєрідності та зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру.

Він підкреслює, що основним елементом об'ємно-просторової композиції на всіх періодах був призматичний баштовий мінарет, який модифікувався в кілька варіацій.

Р. Куідер виділив шість архітектурних періодів будівництва мечетей Алжиру, які виявляють генезу мечетей, поступовий відхід від арабських першозразків до місцевого магрибського типу, удосконалення його і відхід в бік декорування, на пізньому етапі – поява запозиченого типу османської купольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором з фонтаном і галереями.

**Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій
дисертації в опублікованих працях**

Основні положення та висновки дисертаційної роботи опубліковані в 8 статтях: в фахових наукових виданнях України – 6 статей одноосібних, 2 в іноземних збірниках, які входять до наукометричної бази Copernicus, BazTech, BazHum, CEJSH, на Portalu Czasopism Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, na liście czasopism punktowanych MNiSW – część B (1 в співавторстві), 5 тез наукових доповідей.

Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам ДАК України та «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника». Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Основні положення дисертації апробовані на 8 наукових конференціях, з них 7 – міжнародні, 1 – загальноукраїнська. Вважаю, що дисертація пройшла належну апробацію, є самостійною і завершеною науковою працею.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Резга Куїдером дисертаційного дослідження. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

1. Зважаючи на великий масив опрацьованого автором матеріалу хотілося б більш широко представити мечеті різних міст, оскільки основна увага звернута до мечетей м.Алжир, Тлемсен, Недрома, Оран, Константина, вілайету Гардайя. Ці міста дійсно є центрами зосередження більшості історичних мечетей, однак хотілося б побачити в аналітичних таблицях ті мечеті інших міст, які багато разів згадуються в тексті.

2. Науково цінним є проведений автором порівняльний аналіз алжирських мечетей різних періодів. Однак, на мій погляд, робота значно б виграла, якби автор доповнив дослідження порівняльним аналізом мечетей Алжиру, Марокко і Тунісу, вибравши хоча б найбільш характерні приклади типів мечетей сусідніх країн Магрибу і навівши відповідні аналітичні таблиці, оскільки в тексті таке порівняння наведене. Це б покращило і зробило більш наочним сприйняття цих текстових порівнянь.

3. В подальшому хотілося б поради автору звернутись до аналізу менш відомих мечетей малих і середніх міст з метою внесення їх до пам'яткоохоронного реєстру. Також раджу автору в співпраці з пам'яткоохоронними органами зосередитись на складанні уточненого переліку історичних мечетей Алжиру.

4. Автор охоплює різні аспекти архітектури мечетей. Водночас можна дослідити об'єкт за багатьма параметрами з морфологічної точки зору – пропорційна побудова, метро-ритмічні закономірності, масштаб, способи розчленування, лише симетрії відомі сім видів і їх численні комбінації. Дисертант частково висвітлив ці питання, однак ці аспекти варто поглибити.

5. В дисертаційній роботі варто було б детальніше опрацювати будівельно-конструктивні характеристики мечетей Алжиру і особливо навести відповідні аналітичні таблиці, які б засвідчували зміни цих характеристик на різних періодах.

6. В подальшому хотілося б поради автору доповнити каталог основних форм елементів формами елементів інших, не проілюстрованих мечетей, і навести в формі графічних аналітичних таблиць.

Водночас, висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати та можуть бути враховані автором у подальшій науковій та практичній діяльності.

Загальний висновок

Дисертаційна робота на тему «Національна ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру (XI ст. – 1830 рр.)» виконана вперше і поглиблює існуючі знання теорії архітектури. Дисертація є завершеною і

самостійно виконаною науковою працею, в якій отримані нові цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему особливостей національної ідентичності і зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.-1830 рр.

Вважаю, що дисертаційна робота на тему «Національна ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру (XI ст. – 1830 рр.)» представлена на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури, відповідає вимогам пунктів 11, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор – Резга Куідер – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури. Реставрація пам'яток архітектури.

Офіційний опонент:

доктор хабілітований в галузі

архітектури, професор

Краківської Політехніки ім. Т. Косцюшки,

професор кафедри розвитку

міського середовища

архітектурного факультету

Кобиларчик Юстина

POLITECHNIKA KRAKOWSKA
im. Tadeusza Kościuszki
Wydział Architektury
INSTYTUT PROJEKTOWANIA URBANISTYCZNEGO A-3
31-155 Kraków, ul. Warszawska 24
tel. 528-24-30, fax (4812) 628-20-22

Підпис доктора хабілітований в галузі архітектури, професора Юстини

Кобиларчик засвідчую

Podwierdzam podpis dr hab. inż. arch. Justyny Kobylarczyk, prof. PK

Starszy specjalista

Rekuć M.
mgr Małgorzata Rekuć

